

ERASMIANA

DOOR DRS. N. VAN DER BLOM

EEN ROLLEZANGER AAN DE VOET VAN DE BRONZEN ERASMUS
OP DE GROOTE MARKT

MET het hier afgebeelde schilderijtje (afb. 56) maakte ik kennis via een foto bij het artikel over De Jeugd van Erasmus, dat drs. J. Kluiver in 1969 bijdroeg in *Brabant*, het tijdschrift van de Toeristische Federatie te Brussel. De schilder, I.T. van der Vooren, zo vernam ik later, is een 'primitief', die op het Historisch Museum niet nader bekend is. Ook het Archief kent hem niet. Is hij mogelijk verwant aan de in Pieter Scheen's Lexicon voorkomende schilder van landschappen Jacob van der Vooren, Moordrecht 1820 – Driebergen-Rijssenburg 1883?

Het paneeltje is een charmant geval! De figuren en (soms wat gedrochtelijke) figuurtjes, 28 in getal, zijn stuk voor stuk het bekijken waard. Rechts staat een vrouw, wier zoontje, terwijl hij ons olijk aanziet, volijverig bezig is appels uit een mand van het vrouwtje-met-juk wederrechtelijk in moeder's hand te doen overgaan. Links staat 'de rijkdom'. Terwijl de heer in de lichte overjas voor wat te zien valt alle aandacht heeft, gaat de tweede, die met de rotting, achter zijn keeshond aan juist op het moment, dat een jochie-op-klompen met zijn busje aankomt en zijn drukwerk te koop aanbiedt. Een man, die de heer uitnodigend op dat joch wijst, heeft geen succes: mijnheer 'heeft het al wel gezien'. In de middenpartij lijken leden van het zakkenrollersgilde bezig met hun werk. Terzijde staat nr. 29, een zwijgend personage: Erasmus. Niet beïnvloed door het door de schilder met innige ironie bekeken tafereel leest hij in zijn boek, zoals hij in 1520/30 al als de lezende wijze stond terzijde van de langs hem trekkende stoet der volgelingen van Sinte Reynuut – waarvoor zie *Erasmus en zijn Tijd*, de catalogus van het museum Boymans-van Beuningen van 1969, I nr. 155, II afb. 120.

De hoofdpersonen van de voorstelling zijn ongetwijfeld de man en de vrouw, die zich naar de toeschouwers keren, samen met de persoon (een vrouw?), die met de hand wijst op een scherm met vier maal vier afbeeldingen. Van deze firma zijn de jongen met de

blaadjes en de man die hem minzaam aanbeveelt natuurlijk het vierde en vijfde lid.

Een en ander maakt al wel duidelijk dat de benaming 'Discussies rond het beeld van Erasmus' (*Brabant*) niet juist kan zijn. Afgebeeld wordt hier een markt- of rollezanger (men kent het type uit bijv. De Witte van Ernest Claes), die, om met M. Wertheim te spreken, zijn 'prenten aan de galg' vertoont. In het museum Simon van Gijn te Dordrecht zijn twee specimina bewaard. Op 'onze' rol meen ik te zien: een man in het blauw (een soldaat? achterop het paneeltje staat, dat op het scherm taferelen uit het soldatenleven zijn weergegeven), die in een herberg (boerderij?) een juffrouw in het wit tegenkomt. Twee gendarmen komen dan binnen en vragen de man naar zijn papieren (is hij een deserteur?). Snel galopperen ze heen – hebben ze iets onregelmatigs ontdekt? Op het tweede 'register' komt de man in 't blauw een stal uit, waar hij heeft geslapen en mogelijk zich heeft verborgen – een koebeest kijkt hem na. Hij neemt afscheid van de boer en boerin – bij hem is weer een (dezelfde?) juffrouw, nu in 't wit met rode rok. Daarop vindt een drama plaats! Vermoordt hij het boerenpaar? Gooit hij hun lijken in het vuur?? In ieder geval is een en ander de juffrouw te erg: ze rent van hem weg. Waarschijnlijk heeft ze de gendarmerie gewaarschuwd – die komt tenminste op tafereel 9 aangereden. De man wordt gearresteerd, zucht in het cachot en komt voor het gerecht. De arm van de aanwijzer ontnemt ons de blik op een ongetwijfeld duister kerkerhol. Dan zien we een officier te paard, die de sententie leest. En het slot: de onthoofding van de misdadiger.

Ik geef dit alles voor beter en hoop dat iemand het in levendige kleuren afgemaalde geval en bijbehorend lied zal weten te identificeren. Voorlopig vond ik bij D. Wouters, Jan de Schreyter en Amand de Lattin niets. Ook de lectuur van *De Nederlandse Straatzanger* van dr. F. K. H. Kossmann (Patriareeks 26, 1941) leverde niets op. De oude aantekening achterop stelt, dat de taferelen uit het soldatenleven zijn van ca. 1790. Het schilderijtje zelf wordt in het museum gedateerd eerste helft 19de eeuw. Uiteraard behoeft het afgebeelde geval niet specifiek Rotterdams te zijn. Dat er – dit even terzijde – op in Rotterdam gepleegde moorden liederen hebben bestaan, is wel zeker. Men zie in Wouters' *Er is een moord gebeurd* bijvoorbeeld het lied over de moord op de politieagent Van den Berg in 1892. En over de moord, die George Michel hier ter

stede op 16 april 1838 op zijn moeder pleegde. Men kent ook uit Hazewinkel en Van der Pot, *Vier Eeuwen Rotterdam* (1942), het navrante verslag uit Uffenbach's dagboek (1710/11) over de Westfaalse 'marktschreuer', die zou onthoofd worden. De stad liep er om uit en Uffenbach zat bij een relatie, die vlakbij het stadhuis woonde, balcon. Maar toen de sententie werd gelezen, verzette de ongelukkige zich – waarop hij ijlings werd opgeknoopt. Direct daarop werden blaadjes onder het publiek verkocht met de kreet: 'Hier heb ye de latste woord van den onthoofden vor ein Ortyen'. Men moet haast wel denken, dat zulke gewiekste zakenlieden – de een zijn dood was hier met recht de ander zijn brood! – zich de kans op een lied en eventueel ook een schilderstuk niet kunnen hebben laten ontgaan. Het gilde heeft met het verdwijnen van de kermis terrein verloren. De straatzangers hebben wij nog wel gehoord. De televisie is de erfgenaam – en niet alleen in *Farce Majeure*. Hoevelen kopen trouwens nog de Enkhuizer Almanak? Maar dan wel in de erkende boekhandel! Toen ik mijn vrouw voorlas uit het boekje van dr. Kossmann: 'Den roep "almanak" hoort men, althans te Rotterdam, ook nu nog wel' en haar vroeg of ze zich die herinnerde, lachte ze en riep direct, de laatste lettergreep met wat krakend geluid in tweeën delend: 'almanààk'. En ze vertelde me van die kleine man met zijn linnen zak met boekjes op zijn rug, die de straat door schuifelde. En hoe zij, als klein kind achter het raam, hem nakeek en wist dat de herfst weer in het land was. Wat mist een flat al geurs!

Terug naar het schilderijtje. Er is nl. een tekst, die zich met hetzelfde onderwerp bezig houdt: een stuk uit een recensie die C. van Nievelt (J. van den Oude; over hem zie men de bijdrage van dr. W. van Ravesteyn in het *Rotterdams Jaarboekje* 1958) in januari 1900 gaf van Cyriel Buysse's *Te Lande* (in: *Literarische Interludiën*, Leiden 1901, 96 vv.).

'Bejaarde Rotterdammers herinneren zich ongetwijfeld, mèt mij, nog wel eene Rotterdamsche marktfiguur uit lang vervlogen dagen. Daar stond eertijds, links van den bronzen Erasmus, de vermaarde "lange Jan" met zijne galerij van moordtoneelen, afge-maald in zestien of twintig vierkante vakjes op een lap linnen, die zich als een marszeil bolde in den wind. Lange Jan had een zeer rooden neus en een paar vervaarlijk groote, vet gebalsemde 'spuuglokken'. Hij had ook eene vrouw, een zoon en eene dochter; en met

hun vieren blaarden zij, gruwelijk tremoleerend, in berijmden vorm de gruweldaden uit, wier bloedige illustratie de man en vader met zijne rotting op het schilderwerk aanwees. Duimdik zaten op het doek de klodders van het met mes of bijl vergoten bloed; helsch van boosaardigheid waren de gezichten der moordenaars, ijselijk verwrongen van agonie de gelaatstrekken der vermoorden. Nog staat mij vóór het tafereel van een onverlaat in een schuitje, die zijnen eigen vader, buiten het schuitje, onder water duwde; en daarachter eene kaaskleurige volle maan, met een grijns van onuitsprekelijk leelijk leedvermaak tusschen twee roetzwarte wolken doorglurend. En onuitwischbaar nog voor mijne oogen is daar lange Jan zelf, regelmatig zijne pruim tabak uit de eene wangholte in de andere werkend en zijnen mond ontlastend van het al te overvloedig geworden sap, galmend met het welbehagen van den kostwinner en den artist zijne moordverhalen over de hoofden van het volk, dat stond te gapen in het rond, geboeid en vervaard, om straks af te druipen met een cent minder in den zak, en in het hoofd de zelfgevallige overpeinzing, wat er toch voor slechte menschen in de wereld waren!

Ik kan het niet gebeteren – het is misschien volslagen ongepast, er zoo voor uit te komen – maar deze nieuwe novellen van Cyriel Buysse voerden mijnen geest terug in eene onverkwikkelijke nabijheid van den rooden neus, de gezalfde spuuglokken, de huilende stem, den wijzenden rotting en den met akeligheden besmeerden lap zeildoek van langen Jan van Rotterdam.

Met de grofst mogelijke middelen de grofst mogelijke schokken toebrengen aan het gevoel, mocht de roeping en de broodwinning van den marktschreeuwer wezen – een schrijver als de heer Buysse . . . moest zulk een bedrijf beneden zich achten.'

Met inachtneming van enkele verschilpunten tussen de afbeelding en de beschrijving lijkt het me geoorloofd de rollezanger van Van der Voorden te dopen als Lange Jan.

Ik kan het niet nalaten toch nog even op Erasmus terug te komen. Hij stond daar wel in een volkse omgeving op de Grootte Markt. In *Erasmus en Rotterdam* heb ik al geciteerd wat de schrijvers van de *Physiologie van Rotterdam* in 1844 vol hoon onthulden over de kwalijke lucht die er om het beeld hing. En ik heb er nog eens – om het beschamend contrast – attent gemaakt op de

Zwijndrechtse Nieuwlichtster Maria Leer, zoals zij ca. 1860 na gedaan werk bij de mallemolen op de kermis langs het beeld placht te gaan en Erasmus groette als een geestverwant (*Rotterdams Jaarboekje* 1962). Zij had kennis aan die man! Naast haar plaats ik nu het Joodse jongetje, dat, naar de heer D. Hausdorff in *Van maand tot maand* no. 37, nov. 1969, meedeelde, toen het het beeld zag, uitriep: 'Die man staat mincha te oren' d.i. het middaggebed te bidden. Van kennis van Erasmus, en dan als man van beschaving en voorvechter voor de vrede, getuigde ook – en uiteraard – de toespraak van ds. J. P. Sprenger van Eyk, in 1830 aan de voet van het beeld gehouden. De Leidse Jagers waren in de stad gekomen, op weg naar België. De dominee, zelf oud-leerling van de Erasmiaanse Schole, kende zeker het twintigtal ex-Erasmiani, dat zich onder de studenten bevond. Zo sprak hij dan: 'Gij zult de waarheid der spreuk van Ovidius, het symbolum (d.i. het parool) onzer Erasmiaansche school bevestigen:

“...Ingenuas didicisse fideliter artes
Emollit mores nec sinit esse feros.”

Dat is, in, naar ik meen, de weergave van Jens, die 1719-1752 rector was:

De vrije Kunsten zijn de Voedsters van de Zeden:

Door haar werd (= wordt) in geen Mensch onmenselijkheid geleden (= geduld). (Ex Ponto II. 9.47/8)

Deze spreuk stond sinds 1726, blijktens J. B. Kan, *Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium*, 1876,² 1884, aan de binnenzijde van de poort van de school, het voormalig Cellebroedersklooster aan de Broedersteeg, waar de Latijnse School, later Erasmiaanse School en sinds 1842 Erasmiaans Gymnasium, van 1592/6-1884 was gehuisvest. Wie weet heeft in 1830 dit klassieke woord, te pas gebracht in een pastoraal vermaan, wel meegeholpen om de veldtocht tot tien dagen te beperken.

Maar verder was het op de Markt zeer volks. Ds. W. Francken Azn., schrijver van een studie over Erasmus' tijdgenoot en evenknie als paedagoog Vives, merkte ten aanzien van Erasmus' boek in het *Rotterdamsch Jaarboekje van 1888* op: 'De drukke plaats schijnt zeer ongeschikt voor den veelomvattenden kamergeleerde met zijn... Grieksche Nieuwe Testament of een van de Klasieken of Kerkvaders in de hand. Maar geeft men hem zijne Samen-spraken in de hand, dan vervalt het woord kamergeleerde en is hij

daar zeker niet misplaatst'. Francken koos dus, blijkbaar in antwoord op wie de omgeving te druk vonden voor het beeld, voor de Colloquia als het boek waar Erasmus in bladert – dat boek, waarin, zo bedoelt hij wel, Erasmus blijk geeft het volksleven van zijn tijd scherp en met humor te hebben geobserveerd. Naar men weet, is het boek van de bronzen Erasmus van het begin af aan, vanaf het eerste stenen beeld van 1557, toch werkelijk het Nieuwe Testament of zijn Paraphrasen daarop (*Erasmus en Rotterdam*, 53). De Colloquia hebben trouwens sinds de ed. – 1522 tot doel de lezers 'Latiniores reddere et meliores', dat is: hen te brengen tot beter Latijns taalgebruik en tot een beter leven – en wilde men dat laatste bereiken, dan moest men de 'philosophia Christi', de leer van Christus, omhelzen en naleven, zoals die in het Nieuwe Testament is neergelegd. Kortom, er is geen scherpe tegenstelling tussen Erasmus' Bijbel en de Colloquia. En als 'kamergeleerde' was hij zeer geëngageerd bezig voor heel zijn tijd en al het volk (zie bijv. S. Dresden, 'Nova nubis species', in: *Forum der Letteren* 1971, 58 vv.). Hij was, in zekere zin, evenzeer of even weinig 'kamergeleerde' als Luther dat was, toen hij op de Wartburg de Bijbel vertaalde. Francken's kijk op Erasmus is die van zijn tijd. Als men Erasmus' boek als diens Colloquia zag, en wel, zoals hij, Francken, die zag – en zeker is dat een facet ervan! –, dan kon hij met de plaats van het beeld op de Groote Markt, zo blijkt, wel vrede hebben.

Wie dat niét had – mogelijk geeft Francken hem wel antwoord – was mr. J. B. Kan! Deze kenner van Erasmus, van 1873 tot 1896 rector van het Erasmiaans Gymnasium, doopte in 1893 zijn pen eens extra bedachtzaam in en produceerde voor de feestbundel van de Griekse professor Kontos (de '*Syllogus commentationum quam obtulerunt philologi Batavi viro clarissimo Constantino Conto*') een in het Latijn geschreven Colloquium: het Colloquium Mortuorum, een Samenspraak tussen Doden. De twee overledenen in gesprek zijn de Leidse professor in het Grieks, Cobet, en de grote Rotterdammer: Erasmus. Welnu, de laatste klaagt, dat men in Rotterdam een school heeft, die men onder zijn patronaat heeft geplaatst, zeker, en een standbeeld van hem – maar 'dat hebben ze, vergis ik me niet, voor zichzelf opgericht, niet voor mij! Ieder kent er het flauwe, voor de boeren verzonnen grapje (de '*iocus satis frigidus*') van het slaan van de klok en het omslaan van het blad.

En uit mijn geboortehuisje slaan ze geld. Terwijl ik op de markt omgeven ben door stinkend water en de kramen van vrouwtjes die rotte appels verkopen' ('et in foro undique aqua putrida et putria poma venditantium muliercularum tabernis circumdatus sum'). Rotte appels: de rector was, denk ik, verliefd op de alliteratie van *aqua putrida* en *putria poma*. Maar tegenover die vrouwtjes was het niet aardig. Trouwens, de jongen op Van der Vooren's schilderijtje bewijst, dat het niet waar was. Het stinkend water zou kunnen kloppen! Erasmus maakt dan het betoog af met een 'maar': 'At nulli fere Roterodamensi civi mea scripta innotuerunt' – maar bijna geen burger van Rotterdam heeft van mijn geschriften kennis genomen. Zo liet Kan Erasmus klagen. Hijzelf heeft, met bijv. ds. J. H. Maronier, die 't boek van Froude over Erasmus vertaalde, zijn best gedaan Erasmus in Rotterdam 'te brengen'. Maar Kan was er blijkbaar wel heilig van overtuigd, dat wat hij aan zijn leerlingen vertelde en bijv. in het Rotterdamsch Jaarboekje schreef, tot de Grootte Markt niet doordrong!

Ook in 1906 hoorde men hier een klagende Erasmus. G. van Rijn dichtte in oud-hollandse trant een Needrige Supplicatie, naar analogie van de Requeste van 1622, waarover men zie *Rotterdams Jaarboekje* 1963. Na de demping van de Steigergracht maakte hij, vond Erasmus, midden op de Markt, met het viaduct achter zich, geen goed figuur. Zou men hem niet om willen keren? Het zou dan tevens 'voor onze stadt' een 'goede saack' zijn, als de passerende vreemdeling hem 'uyt de waggon' zien kon! Het heeft niet geholpen: Erasmus bleef staan zoals hij stond.

Wie echter wreed verplaatst werd, was in 1930 zekere Van Toor! 'Het is', aldus een verslaggever in het Rotterdamsch Nieuwsblad van 2 juni, 'het is altijd markt geweest rondom Erasmus. Hij heeft dus altijd gestaan te midden van groenten-, fruit- en etenswaren-luchtjes. Onbegrijpelijk, wat den goeden man er nu ineens toe heeft gebracht, om te gaan chicaneeren. Nu kan hij ineens geen haringlucht meer verdragen. Hij kon geniaal hekelen, maar nu trapt hij voor het eerst iets in den hoek zonder te motiveeren. Wil hij geen Rotterdammer meer zijn? . . . De reden zal wel liggen op het bureau van den directeur van Markten en Beurzen, een heel eenvoudige reden natuurlijk, die den directeur vrijmoedigheid gaf, om het haringstandje van "den schipbreukeling" dat vóór Erasmus stond al dien tijd, een andere plaats aan te wijzen en wel bij de kiosk

onder het viaduct. De zeeman Van Toor, die het handeltje drijft en daarvoor de zee goedendag had moeten zeggen, neemt noode afscheid van zijn vriend Erasmus. Nu is het "zijn" beurt geworden om dat, wat men lief heeft, te hekelen. Erasmus moet niet denken, dat hij er alleen het monopolie van had. Nu wordt hij er zelf tusschen genomen, in een wonder-fraai gedicht op zijn kieskeurigheid, dat de ex-zeeman-haringhandelaar aan zijn kar heeft hangen "tot leering en vermaak van het publiek". Jammer, dat we het met deze (bloemrijke) weergave van dit wonder-fraai gedicht moeten doen! Zou Van Toor geweten hebben dat Erasmus inderdaad iets tegen vis had? Dat was den directeur van Markten en Beurzen, denk ik, zelfs onbekend – anders had hij Erasmus wel gevrijwaard voor het verwijt dat hij 'chicaneerde' zonder dat hij 'motiveerde'. Opvallend is dat 'dat, wat men lief heeft, hekelen' – waaruit blijkt dat Van Toor Erasmus de satiricus beter kende dan menig geleerde die slechts anti-clericalisme zag! Begrip voor Erasmus dus óók op de Grootte Markt.

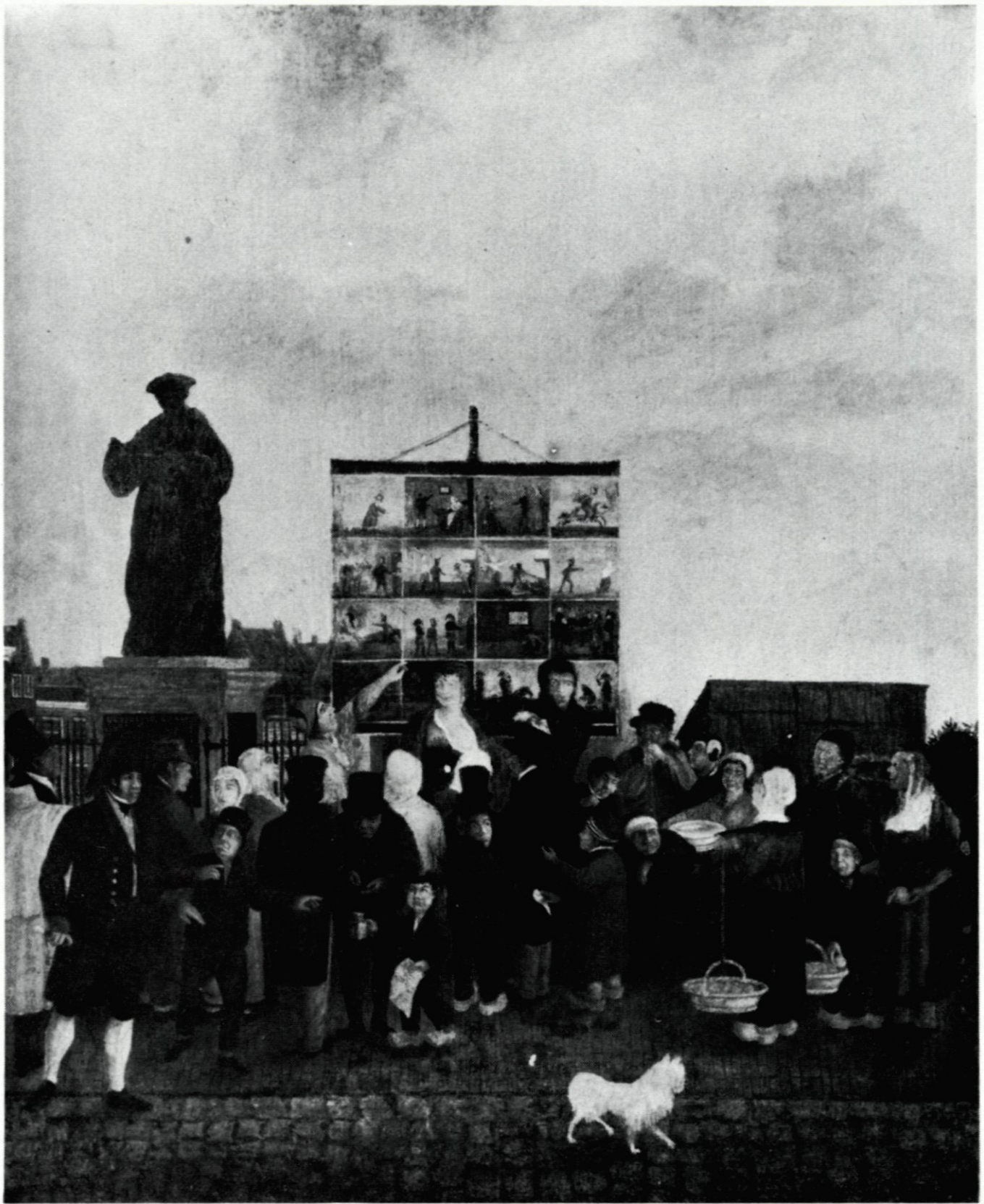
Tot hier deze bijdrage over de Rotterdamse Erasmiaanse folklore. Dat Erasmus op de Laurensplaats in een hem meer waardige omgeving staat, zal vandaag niemand betwisten. Toch bekruipt me de gedachte, lange Jan gezien en Van Toor gehoord, dat Erasmus daar wel eens even last heeft van heimwee naar de Markt!

EEN 'TROMPE L'OEIL' MET EEN GRAVURE VAN ERASMUS
IN HET HISTORISCH MUSEUM

De voorstelling van Erasmus, zie hierbij afbeelding 57, heeft op zichzelf niets bijzonders. We zien hier de humanist afgebeeld naar de Erasmus van ca. 1531 van Holbein in het Metropolitan Museum te New-York (zie E. Major, *Illustrium Virorum Reliquiae*, I Erasmus von Rotterdam, Basel z.j., afb. 11), die vele malen op gravures is nagevolgd. Bijzonder is meer de 'zetting': de gravure met het Erasmusportret wordt hier afgebeeld op een zgn. 'trompe l'oeil'. Geschilderd is een bedriegelijk echt lijkende grenenhouten plank met kwasten midden onder en boven. Daarop is in zwart, al even echt lijkend, geschilderd een iets 'gescheurde' gravure, die met vier 'lakstempels' op die 'plank' is bevestigd.

De tekst op de gravure onder het portret van Erasmus luidt:

56. I. T. van der Vooren, 'De rollezanger Lange Jan aan de voet van de bronzen Erasmus op de Grootte Markt te Rotterdam'. Historisch Museum.

57. *Trompe l'oeil met een gravure van Erasmus in het Historisch Museum.*

DESIDERIUS ERASMUS ROTTERODAMUS

Qui Patriae Lumen, Qui nostri Gloria Secli.

Anno 1673 (?) E. Collier fecit

dat is: Desiderius Erasmus van Rotterdam, die de luister van (ons) vaderland, die de roem van onze eeuw (is).

De spreuk, hoe bekend ze me ook in de oren klinkt, kan ik niet thuis brengen. Men vindt hem ook op een op deze gelijkende gravure van E. de Boulonois, iemand, die in Thieme-Becker's Lexikon op ca. 1682 wordt gedateerd. Dat de tekst daar foutief Patria heeft i.p.v. Patriae, zou er op zichzelf op kunnen duiden, dat de Boulonois de navolger is van Collier. Maar 'roem van onze eeuw' duidt er toch wel op, dat de spreuk niet zo erg lang na Erasmus zal zijn ontstaan en zo zullen beiden wel op een oudere, gezien 'patriae' wel Nederlandse, bron teruggaan.

Deze Edwaert Collier (of Colyer) is geboren in Breda. Na in Haarlem te hebben gewerkt, trad hij in 1673 in Leiden in het St. Lucasgilde. In 1686 was hij nog daar. Daarna naar Haarlem teruggegaan, is hij in die stad vóór 1702 overleden. Blijkens Thieme-Becker beoefende hij het genre van het stilleven – er is er een in Den Haag – en van de Vanitas: voorstellingen met symbolen van de vergankelijkheid van het mensenleven. Benezit's Dictionnaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs van 1961 voegt eraan toe, dat hij portretten schilderde. Van gravures wordt nergens gesproken. Het heeft er alles van, dat Collier een gravure met portret van Erasmus heeft vervaardigd en deze voor hem wellicht wat ongewone prestatie daarna heeft vereeuwigd op het trompe l'oeil, dat verder geen ondertekening behoefde, daar die op de gravure al voorkwam.

Het charmante stuk is in december 1967, precies dus in het 500ste jaar van Erasmus, bij The Brod Gallery in Londen aangekocht.

ROTTERDAM IN HET RAMPJAAR

DOOR DR. D. J. ROORDA

ROTTERDAM is een uitzonderlijke stad. Dat geldt ook voor dit onderwerp: het Rampjaar 1672.¹⁾ Rotterdam leefde mee in het ritme van het rampjaargebeuren zoals alle steden achter het front, maar anders, en vooral heftig.

Anders? Hoe dan anders? Ik moet U dat eerst uiteenzetten. Mijn dissertatie, over Partij en Factie in 1672²⁾, is gebaseerd op de stelling dat de partijen, Staatsgezinden en Prinsgezinden, er onder de Republiek wel waren, maar dat ze minder belangrijk waren dan men lang heeft gemeend.

Natuurlijk: er was iets van Fransgezindheid aan de Loevesteiners, van Engelsgezindheid aan Oranjeklanten. Er was een accent van gereformeerdheid aan die Prinsemannen, en dissenters en secretariërs moesten het vaak van protectie der Loevesteinsgezinde regenten hebben. Natuurlijk was er ook een verschil als het om de staatsrechtelijke opvattingen ging: de Loevesteiners leefden voor en in de overtuiging dat de Republiek een statenbond diende te zijn en de Prinsemannen neigden binnen de grenzen van het geldend staatsrecht zo ver als ze konden naar de Bondsstaat. Dynastiek-monarchale tendenzen kregen er soms een kansje, en ver in de achterban treft ons een enkele keer ook een heimwee naar kleinburgerlijke gilde- en schutterdemocratie, een sinds de opstand ge-calviniseerd ideaal.

Maar het was een kwestie van accenten. Er was een geldend staatsrecht, er waren usances op grond waarvan slechts de regent Aristocratie in politicis handelingsbekwaam werd geacht. De burger kwam slechts in crisisjaren op de voorgrond. Partijen in de moderne zin, met massa-aanhang, waren er nog niet. Dus: partijorganisatie ontbrak, formele partijprogramma's en partijtucht eveneens. Voor de regenten kwamen ideële tegenstellingen over de landspolitiek niet elke dag naar voren. Kleine plaatselijke tegenstellingen om de ambten, ruzies met buursteden en dergelijke, daar leefde men veel meer voor. Voor zulke inzetten leefde men zich in plaatselijke factietegenstellingen uit. De lokale facties, de coterie en de tegencoterie, die waren belangrijk. Het draaide daar meer om

lokale kwesties van eer- en hebzucht dan om de idealen ten bate van het algemene lieve vaderland. En zelfs in zo'n crisisjaar, als voor een moment ieder zich om prinsenvmacht of regentenheerschappij scheen druk te maken en de achterban even gemobiliseerd werd met ideële leuzen, dan nòg gaven die coterieën in wezen de doorslag. Uit opportunisme noemde men zich Orangist of Wittiaan, maar het ging er om de anderen van het kussen te krijgen en zelf heersende factie te worden, nú bij wijze van uitzondering met steun van de burgerij, die in normale jaren had te zwijgen.

Dat gold ook in het Rampjaar, in vrijwel alle steden van Holland en Zeeland. En het gold toen ook wel in Rotterdam, maar daar slechts gedeeltelijk: er waren hier facties, zo goed als elders. Ze mobiliseerden in 1672 de burgerij, bij wijze van uitzondering, zo goed als elders. Maar de partijkleuren waarin de facties zich ook hier hulden, die waren hier echt. Van opportunisme was minder sprake dan elders. De tendenties van partij en factie vielen hier in het Rampjaar samen. Het resultaat was grote heftigheid. Rotterdam was in 1672 voor Orangistische herrieschoppers een uitzonderlijk-voorbeeldige stad. Ik voeg daar aan toe, dat ik dat idealisme en die heftigheid – die bij beide facties, bij beide partijen dus ook, bestonden – meer door omstandigheden dan door enige aangeboren aanleg van 'de' Rotterdammer bepaald acht. Wij zullen nog zien door welke omstandigheden.

Een enkel woord, eerst, over de aard van de rampjaarcrisis. De Witt had de buitenlands-politieke situatie sinds de Triple Alliantie, sinds het verdrag van Dover vooral, niet goed voorzien. Op begrijpelijke gronden weigerde hij te geloven dat een Frans-Engelse coalitie tot stand gekomen was. De Orangisten beoordeelden de situatie eveneens volkomen verkeerd. Met een krampachtig formalisme, kenmerkend voor de eeuw, bleef men redekavelen en ruziemaken over het opperbevel tot het te laat was om nog afdoende maatregelen van tegenweer te treffen. De Franse overtocht over de Rijn op 12 juni maakte standhouden aan de IJssel onmogelijk en veroorzaakte paniek in het achterland. Voor er twee weken waren verstreken, waren drie van de zeven gewesten door Fransen en Munstersen bezet en was men aan het onderhandelen, terwijl bovendien de Hollandse Raadpensionaris was uitgeschakeld, herstellende van een mislukte moordaanslag. Het trof zó dat de Rotterdamse pensionaris, de diplomaat Pieter de Groot – Loevesteiner

als vader Hugo, zwager ook nog van de Fransman Montbas die aan de Rijn zijn post had verlaten – gerugsteund door de meerderheid van de Hollandse Staten waaronder zijn eigen stad, dé onderhandelaar met de Fransen werd. De Groot en Rotterdam, en die meerderheid, ze geloofden niet meer in de mogelijkheid van verder verzet. Dat ongeloof siert die meerderheid niet, en De Groot, hun spreekbuis, was naar mijn mening ook geen sympathiek, geen gaaf mens³⁾, maar hij had zijn onmiskenbare bekwaamheden. Zeker was hij bekwamer en flinker dan de meeste van zijn confraters in de Rotterdamse vroedschap.

Dat de regering van Rotterdam niet alleen verdeeld, maar ook laf was, blijkt herhaaldelijk. Tot het stellen van een voorbeeld, ook als er belhamels waren opgepakt, kwam het niet. Telkens liet de meerderheid zich door haar tegenspelers intimideren. Burgers hielden hier een voor de oorlog noodzakelijk transport aan⁴⁾ en openden ook ongestraft een geheime lastgeving⁵⁾. Burgers weigerden soms troepen in te laten⁶⁾. Het gezag van de stadsregering werd bij de toegangen tot de stad nauwelijks meer gerespecteerd. De schutterij werd van dag tot dag oproeriger. Aan het begin van juli konden de tegenspelers van de regeringsmeerderheid triomfantelijk zeggen 'dat de regering op stelde ree en de klem quijt was'⁷⁾.

Het waren de geruchten over De Groots onderhandeling en over het verraad dat er achter heette te zitten die aan het eind van juni de agitatie tegen de heersende regentengroepen overal op gang hadden gebracht. De Groot zelf werd in Rotterdam in die dagen al gemolesteerd. Maar de regentencoterie die toen onderlag en de burgers en schutters die door hen werden opgestookt, die waren niet flinker dan de regerende meerderheid. De Rotterdamse oranjegezinde schutters praatten thuis over hun 'lust en moedt deze stadt tot den laetsten druppel bloet te defenderen'. 'Mijn kop is voor 't Landt en voor onsen godsdienst ten besten, de ziel aen onsen Salighmaker'⁸⁾, aldus één van hen. Maar uit Loevestein, waar ze ook waren geposteed, dreigden Rotterdamse schutters al in het midden van juni te drossen⁹⁾, en van Goejanverwelle liepen ze aan het eind van die maand, zoals het 'Waaragtig Verhaal', geschreven door een in de herfst afgezet regent, uitvoerig verhaalt, weg als 'bloode uylen', als toonbeelden van lamlendigheid¹⁰⁾.

Van het begin af speelde er ook hier méér een intrigue om met hulp van de burgerij het personeel te wisselen, dan een poging een

wezenlijk andere koers in te slaan. Ook de Oranjegezinde regenten waren aanvankelijk voor de overgave aan Frankrijk. Hun burgeraanhang toonde eerder Engelsgezindheid dan zij. Het Waaragtig Verhaal meldt hoe één van de regenten die bij de burgerij niet verdacht waren – de man is dan ook in de herfst gecontinueerd – eind juni toen de burgers van de regering een eed eisten dat zij zonder medeweten van de burgerij de stad niet aan de Fransen zouden overgeven, zich om zich daaraan te onttrekken verstopte in de bedstee van de meid van de cipier onder het stadhuis. En toen die meid plots daar binnenkwam beloofde hij haar, als ze zwijgen zou, een verering, een belofte die later, vanwege 's mans geldgebrek, werd omgezet in een officie ¹¹). Dat is deels laster, misschien, maar het is zeker geen blijk van eensgezindheid onder de regenten, en het past ook bij de laffe houding van een stadsregering die, alleen dáárin was ze unaniem, tot 4 juli graag via De Groot met de Fransen tot zaken was gekomen, al liet ze nog wel, natuurlijk, burgers en omwonenden aan de wallen spitten, waar de Kralingers begin juli op reageerden met de mededeling dat ze wel wilden vechten voor de Prins maar niet spitten voor de stadsregering van Rotterdam ¹²).

De agitatie, eind juni, leidde tot de actie tegen het Eewig Edict. Het waren de Rotterdammers die, na kwalijke taferelen daartoe door hun burgerij gedwongen, die zaak in de Staten van Holland aanhangig maakten ¹³). Een stad met een Staatsgezinde regentenmeerderheid gaf de stoot tot de verheffing van Prins Willem III tot stadhouder. En tot de 10de of 11de juli leek het er op, dat de Prins nu de zittende heren de hand boven het hoofd zou houden. Toen de onderliggende factie en het in overleg met haar opererende burgeractiecomité van opgaande oranjezinaanbidders, gesteund bovendien door de plaatselijke schutterskrijgsraad, probeerden een negental regenten af te zetten (7-10 juli) greep de Prins in en bedreigde zijn eigen partijgangers met forse straffen. Beverning stond hem bij het volgen van die koers terzijde ¹⁴). Maar vóór de 12de juli ging de Prins overstag. De Groot heeft later Fagel beschuldigd 's Prinsen boze leidsman geweest te zijn bij die koerswijziging ¹⁵), en zeker was Fagel in hoge mate medeverantwoordelijk voor een groot deel van het prinselijk beleid na die 12de juli. Hoewel ergerlijke plunderingen bij regentenhuisen hadden plaatsgevonden, ook, de 8ste al, te Rotterdam, was er geen stadhouderlijke steun te vinden voor resolute maatregelen tegen zulke uitspattingen ¹⁶).

In Rotterdam, dit even tussen haakjes, waren de plunderingen al zeer baldadig geweest. Men had in het huis van de regent Sonmans 'moedwill en broodtdronkenheit met eetwaren als kaas en botter' gepleegd, en als er niet iemand de bodem uit een groot wijnvat getrapt had toen het gespuis daar net aan begonnen was, dan waren de gevolgen misschien niet te overzien geweest ¹⁷).

Vermoedelijk heeft Fagel er ook achter gezeten toen De Groot in een zitting van de Staten Generaal op 20 juli door de Prins werd genoemd als een man wiens aanwezigheid ongewenst was bij belangrijke en vertrouwelijke besprekingen over het buitenlands beleid ¹⁸).

Het blijft een merkwaardige zaak dat de openlijke aanmoedigen van de oranjegezinde gemeente tot daden van ongehoorzaamheid tegen hun staatsgezinde plaatselijke overheden eigenlijk maar heel weinig gevolg hadden. Zeker, De Groot, de horrelvoet, de door de duivel getekende, het 'vuil ei, op Loevestein uitgebreid' ¹⁹), ging op de loop, direct na de 20ste, en wie loopt heeft schuld, zei men. Maar zelfs in Rotterdam werd het weer rustig. Ook hier waren de belangrijkste roervinken geschrokken van hun eigen moed en vooral van de gevolgen ervan. Ze hadden meer macht voor zich zelf gewild, maar ze hadden niet gewild dat het gepeupel regentenhuzen ging plunderen. Er zijn ook in Rotterdam aanwijzingen dat de Loevesteinse meerderheid en de oranjegezinde minderheid in de vroedschap het met elkaar op een accoordje probeerden te gooien in de weken tussen 10 juli en 20 augustus. Er kwam een soort afspraak tot stand ²⁰), en het werd daardoor, ook hier, rustiger in de stad, maar die afspraak, ten gunste van Johan Kievit, over wie straks meer, was hier geen bewijs van werkelijke eensgezindheid. En toen de Wittenmoord bekend werd en de hartstochten opnieuw oplaaiden, was Rotterdam de eerste stad waar de oranjebeweging een wetsverzetting, een personeelwisseling dus, afdwong, nog vóór de Staten van Holland de Prins machtigden daartoe, waar zulks nodig was, over te gaan ²¹).

En zo werd Rotterdam dus ook de eerste stad waar zou blijken dat het vooral om die personeelwisseling begonnen was. De schutters met hun idealistische en democratische wensen: dat krijgswaadofficieren en vroedschappen de boeken van leenbank en wisselbank zouden controleren, dat alle beslissingen in de volle vroedschap genomen moesten worden, enzovoort ²²), die schutters kre-

gen niet eens nul op hun rekest. Ze kregen geen antwoord, zelfs geen negatief antwoord ²³). Maar de strijd om de baantjes, ook van het belangrijkste stadhuispersoneel, de strijd om de macht dus, ging door, op een onverkwikkelijke manier, de hele herfst. Toen werden er tegen nog zittende heren 'calumniën' verspreid door 'blaeskaeken die andere intimideren', op de 'beurs, in de courtegardes, op de rondes en in achterstraetjens' ²⁴). Toen werden er paskwillen aangeplakt van de volgende inhoud: 'De burgeren worden verzogt dat zij den Secretaris Lodestijn afzetten, want die steelt de matrozen met haare vrouwen en kinderen het brood uit haar buik, en hij gebruikt de Staaten oorlogsscheepen ter koopvaardij zoo dat hij jaarlijks over de honderd duizend baggert. . . Scheurt niet af, zegt het voort' ²⁵). Zo iets lijkt nog sociaal-bewogen genoeg. Maar het resultaat, zeker bij de admiraliteit, is geweest dat nu anderen honderdduizenden gingen baggeren, niet dat matrozen en hun gezinnen meer in hun buik kregen.

De kleine burgerij had als hulptroop mogen dienen. Ze had haar nut gehad, en die hulptroop werd nu, zonder loon voor haar diensten, weer afgedankt. Want de grote burgerij had zich genesteld. Alle honende beweringen van Pieter de Groot ²⁶) en anderen ten spijt: de nieuwbenoemden wáren niet zonder aanzien, niet zonder vermogen.

Dat het in Rotterdam eender, en toch anders toeging, ik heb het feit vermeld en er iets van toegelicht, maar nog lang niet alles.

Wat is dan toch de oorzaak geweest, of beter, het oorzakencomplex waardoor het zo anders en ook zo fel toeging in die bloeiende, levendige stad die Rotterdam ook toen al was, in rang de zevende, maar in inwonertal de vierde reeds van Holland? Dat de partijen hier zuiverder in de strijd stonden, het kwam onder meer doordat men zaken deed met Engeland en met Frankrijk beide, zodat er directer en persoonlijker belangen gemoeid waren met een partijdige keus vóór een buitenlands-politieke oriëntatie op één van beide. Het Engelse element was in Rotterdam hoogst opvallend. Ook na het vertrek van de Court der Merchant Adventurers ²⁷) in 1655 waren er in Rotterdam zeer veel Engelse en Schotse kooplieden met een eigen kerkelijk en sectarisch leven – ook een Quaker met een Engelse naam stortte zich in Rotterdam in 1672 in de pamflettenstrijd ²⁸) – en met hun eigen politieke leven. In Rotterdam opereerden veel Engelse politieke agen-

ten ²⁹), en hun relaties met de clientèle van de onderliggende, de oranjegezinde factie, zijn meer dan eens aanwijsbaar. Een Engelse koopman houdt de Rotterdammers voor dat men, als men de Prins vrij spel geeft, met Engeland gemakkelijk vrede hebben kan ³⁰). En midden in de chaos van opgelaaide hartstocht, op 7 juli, stapte Johan Kievit, zich tooiend met het predicaat sir, maar nog een even bedenkelijk sujet als hij was in de dagen toen zijn medeplichtigheid aan Buat's pro-Engels verraad hem dwong in ballingschap te gaan, in Rotterdam aan wal, luid toegejuicht door de oranjegezinde menigte ³¹). De bij verstek veroordeelde ex-regent die hier zijn contacten had aangehouden vormde natuurlijk nog een omstandigheid te meer waardoor sinds jaren de partijtegenstelling in Rotterdam levendig was gebleven.

Eveneens bijzonder fel waren in Rotterdam de kerkelijke tegenstellingen. Al sinds jaren was een deel van de heersende vroedschapsmeerderheid zo openlijk remonstrantsgezind dat de tegenstanders in pamfletten hoonden dat de arminiaanse kerk ook herenbanken had en dat je de heren 's zondags daarin vinden kon ook ³²). En de sympathieën van enkele regenten voor het collegiantisme gaven de felle gereformeerden grif beschuldigingen van socinianisme in de mond en in de pen ³³). En dat een enkele gereformeerde uit die heersende regentenmeerderheid zich leende voor de functie van commissaris-politiek in de kerkeraad, de functie van 'kercke-plager', zoals een orangistisch pamflet ³⁴) het noemde, maakte de verontwaardiging in die kring nog groter.

Enkele predikanten van de publieke kerk lieten zich in de politieke strijd niet onbetuigd. De schrijver van het Waaragtig Verhaal zegt dat de leraars van de gereformeerde gemeente zich in het rampjaar meer gedroegen als rovers van Tunis en Algiers dan als Christenen ³⁵), omdat door hun agitatie van de kansel af de regenten waren beroofd van de ambten die ze immers als hun bezit beschouwden. Met een predikant in de stad als Ds. Borstius – die eerder, in Dordt, al moeilijkheden had gehad met de vader van Raadpensionaris De Witt ³⁶) – was dat dan ook niet zo verwonderlijk. Het aan Borstius toegeschreven pamflet 'Verscheyde Consideratiën' ³⁷), Engelsgezind, oranjegezind en fel gereformeerd, sprak er van dat een Rotterdams burgemeester de burgers honden genoemd had en dat de man evenveel geloof hechtte aan Uilenspiegel als aan Mozes. Van dit pamflet werd – in een ander ³⁸) – gezegd dat

58. Pieter de Groot. Naar een geschilderd portret in het Historisch Museum, in bruikleen van het Rijk.

59. Mr. Johan Kievit. Naar een geschilderd portret in het Historisch Museum, in bruikleen van het Rijk.

60. *Willem Bastiaensz. Schepers. Naar een geschilderd portret in het Historisch Museum, in bruikleen van het Rijk.*

E E N
VARSCHHE SAUS,
Op de Oubacke
ENGELSCHHE
VENESOEN,
in Hollandt opgedischt.

Dus stroyt 't verhemelt Kint 't Oranje zaet vol vruchten,
Waer voor dat nijdt, verraet, en tweedrachts zaet moet vluchten.

de auteur 'zoo vol gal is dat al de rabarber die in een apotheekers winckel zou kunnen gevonden werden niet machtigh is om die hem te kunnen afzetten'. Nu was Borstius misschien niet de auteur van de Consideratiën. Volgens weer een ander pamflet namelijk ³⁹⁾ zou de eerwaarde gezegd hebben: 'die mij kent sal die leugen niet geloven'. Maar zeker is wèl dat zijn zoon de boekverkoper veel orangistische 'lasterkladden' drukte en telkens vooraanstond in de acties om de krijgsraad en de schutterij tegen de zittende regeringsmeerderheid in het geweer te krijgen ⁴⁰⁾, zeker is ook dat zijn zwager, de koopman-haringreder Willem Bastiaensz. Schepers – weldra vroedschap en admiraal – een vooraanstaand lid was van de factieclientèle, een man ook die zich volgens beweringen van meer dan één zegsman niet ontzag tijdens het rumoer geld onder wijven en bootsgezellen te strooien ⁴¹⁾.

Tegen zulke achtergronden hoeft men zich ook niet te verbazen over het feit dat Wittiaanse acties in Rotterdam bij voorkeur aan arminianen, socinianen en dergelijke werden toegeschreven. De collegiant Oudaen heette de auteur van het befaamde Hollants Venesoen ⁴²⁾, de remonstrantse gebroeders Naeranus – één was drukker en boekverkoper – kwamen in de herfst onder arrest omdat men ze verdacht Wittiaanse pamfletten verspreid te hebben ⁴³⁾. Een remonstrantse diaken zou initiatiefnemer van het contrarekest tegen de wetsverzetten geweest zijn ⁴⁴⁾. En toen in augustus in een gereformeerde kerk baldadige vernielingen hadden plaatsgevonden ⁴⁵⁾ wist ieder in welke hoek de daders gezocht moesten worden, ook al vond men ze niet.

Het is jammer dat de tegenacties van Wittiaanse zijde in Rotterdam een al even weinig bezonnen, een al even weinig verheffende indruk maken als de orangistische. Natuurlijk, men hoonde het ambtsbejag in verzen:

Siet dees kalen Advocaat
Die van alle man gehaat
en nu daaglijks met 'er daat
tracht te komen in den Raat. . .
Hier siet gij een hoerejager
daar een vrome oostinjevaarder
draven, woelen alle daagh
met het schuytje na den Haagh. . .

Pamfletten als het 'Klaag liedt over het malitieuus desseyen van

eenige belhamels dewelke dagelijks in de regering tot Rotterdam soecken in te kruypen' ⁴⁶⁾, waaruit ik die versregels citeerde, logen er niet om. Maar tegenover die rake kritiek stond dat men in deze kringen op het stuk bleef staan dat de vernederende onderhandeling met de Fransen in juni juist geweest was, terwijl men ook in zijn beweringen over verraad van orangisten en van de Prins zelf de plank mijlenver missloeg. Het Venesoen suggereerde dat Kievit de oorlog met medeweten van de Prins in Engeland had voorbereid, en dat de Prins met het uitzicht op de soevereiniteit bij zijn laatste bezoek aan Engeland daartoe was overgehaald ⁴⁷⁾. En het Waaragtig Verhaal insinueert uitvoerig dat de Prins de Fransen opzettelijk zo ver had laten optrekken om zo aan de macht te komen ⁴⁸⁾.

Die felheid is begrijpelijk als we – straks – zien welk een nog veel fellere vulgariteit tegenover dit alles stond. En dat iedereen hier, van hoog tot laag, bij het tumult betrokken werd lag toch mede ook wel aan het schandaal dat de wisselbank al in juni had moeten sluiten. Sneller heeft in een knap artikel ⁴⁹⁾ uiteengezet hoe riskante voorschotten aan Arent Westerhof, koopman in Westfaalse linnens die hij aan Engeland hoopte te slijten, daar oorzaak van zijn geweest. Westerhof toonde geen dankbaarheid jegens de regering en muite mee, allicht in de hoop onder een Engelsgezinder bestuur nog iets van zijn zaken te kunnen redden. Maar de sluiting van de bank heeft allicht, zoals ook in Middelburg, tot gevolg gehad dat ook kooplieden van enig formaat aan de agitatie mee gingen doen. Andere omstandigheden waardoor in Rotterdam de agitatie sneller en makkelijker om zich heen kon grijpen dan elders zijn nog het voorbeeld van het eveneens zeer roerige Schiedam ⁵⁰⁾ en het feit dat de stadsregering door geen personele unies met de krijgsraad verbonden was, waardoor de leiding van de schutterij in het oproer haar eigen orangistische wegen kon gaan.

Dat alles had tot gevolg dat de felheid en de vulgariteit onder de kleine burgerij alle perken te buiten ging. 'Schrikdieren, schelmen, verraders, verbastert rot' ⁵¹⁾, dat zijn nog de tamste termen ter aanduiding van de regenten van de bovenliggende factie en hun medestanders. Van de één zei men dat hij een 'effe backhuis' had, anderen heetten de 'asbeer of asopschepper, diefbewaarder zijn soon, uitsuiger van weduwen en wezen, een allemansverdriet, bij schelmen en dieven opgevoet' ⁵²⁾. Een doopsgezind predikant werd

steevast aangeduid als de snotschraper⁵³), en van een remonstrants collega heette het dat hij de juffertjes wel eens onder het hemd zou willen biechten⁵⁴). Regenten zouden de Prins, toen die nog klein was, hebben betiteld als 'dien kleynen schijtert'⁵⁵). Die hovaardige regenten, die burgers nog te min achtten om hun groet te beantwoorden, men moest ze maar met karossen 't'huys brengen omdat se dick gevreeten en gesopen zijn'⁵⁶). Eén van die heren werd het volgende citaat in de mond gelegd: 'Maeckt men somtijds een meyd met kind men geefse maer aen een mof of knoet'⁵⁷) en maeckt hem dan schop of besem of delfse schipper daarmee benjer van ontslagen'⁵⁸). Die regenten vonden, heette het, het regeren 'soo zoet, men kan sijn vrienden soo braef overal in kruyen'. Het zou jammer wezen ontslagen te worden, 'de stok kwijt te moeten wesen daer wij die soo vast hadden'⁵⁹). Burgemeester Pesser werd in juni met schoppen en slaan naar het stadhuis gebracht en moest in het publiek op weg daarheen 'viva Orange' roepen en de hoed afnemen, en toen hij daarna onder het stadhuis gevangen zat en om wat drinken vroeg zou een bewakende schuttersofficier gezegd hebben 'dat hij hem liever rotte kruijt wilde in sijn gat geven'⁶⁰). Toen Pesser enkele jaren later stierf en Joachim Oudaen een grafvers maakte beweerde de dichter dat zij die hem in het rampjaar hadden getreiterd nu van schaamte achter sijn baar liepen⁶¹).

Het bontst maakte men het met de vroedschap en secretaris Van der Aa. In het latere grafvers van Oudaen heette hij de 'Kato dezer eeuw', maar 'nooit zo bars als deze'⁶²). In de pamfletten van het rampjaar echter werd Van der Aa steevast 'de Rotterdamsche Paus' genoemd. Naar aanleiding van de plundering bij sijn huis, in juli, vertelde men later: 'De huysvrouw van de secretaris van der Aa, een deftige matrone, geen kinderen hebbende, was zeer godsdienstig en mede dogende, mild en deelzaam aen de arme en naeckte...'. Bij de plundering echter had men 'deze zelve, alsdan nog aen 't lijff hebbende de hembden en rokken die zij zelve gemaect en gegeven hadde, gesien als dolle furiën langs de straat en om het huys lopen, dreygende den secretaris Van der Aa, zoo zij hem hadden, het hert uuttet lijff te haelen en langs de straat te sleepen'⁶³). Dat schreef men achteraf. Maar in het rampjaar heette het: 'Wat op 't stadt-huys voor-viel was tot van der Aa eerst vast gestelt onder sijn Favoriten'⁶⁴), terwijl een ander pamflet berichtte: 'Alleen de waard van het Papegaeytje verliest bij de val van de Paus.

Daar was 's achtermiddags het Rendezvous, ende dat al tot kosten van den Burger' ⁶⁵). Wij zouden natuurlijk uit mededogen met die in dat rampjaar zo geplaagde en diep vernederde heren, kunnen vergeten dat een deel van die burgerklachten, gezien het voortgaand aristocratiseringsproces dat het beleid steeds meer aan het zicht van de burgerij onttrok, maar al te gerechtvaardigd was. Natuurlijk hadden de opstellers van het schuttersrekest zo'n eis dat alle zaken in de volle vroedschap behandeld moesten worden niet uit de lucht gegrepen.

Het is intussen nog de vraag wat er na de wetsverzetting te wachten was. Het moet gezegd worden dat de stadshistorienschrijver die als slotoordeel schreef over 'het rampjaar met zijn lange nasleep van hoge belastingen en slechte regeringsgewoonten' ⁶⁶) daarmee een heel treffend oordeel gaf. Wat er komen ging was erg genoeg. Hoeveel opportunisten waren er in de ambten niet doorgerold, hoeveel hadden zich er niet, zich voordoend als vrome oranjeklanten, genesteld? Klerken zullen nu hun 'rockje omkeeren om bij 't stad huys te blijve; daer is te veel smeers aen vast'. Nu zullen zij 'goet Prins wesen want daer gaet de son op'. Zo schreef men ⁶⁷) in de herfst. Ach, was het maar bij die klerken gebleven. De boekverkoper Borstius werd weldra weesmeester. Na enkele jaren werd hij op fraude in die functie betrapt en gevonnist ⁶⁸). Johan Kievit werd vroedschap en pensionaris, maar zag al gauw beter emplooi bij de admiraliteit. De admiraliteitscolleges, roofnesten par excellence, lokten al sinds jaren hebzuchtige regenten aan, en de admiraliteit van de Maas vormde zeker geen uitzondering. In 1683 maakte een miserabele broodpoët nog een 'klinkdigt' op Kievit: 'Wort wensen waer, dien Kivit vliegt nog vijftig jaer en wort door nijt noch twist geschoten' ⁶⁹). Geen vijftig, maar twee jaar later kwamen bij de admiraliteit de omvangrijke fraudes aan het licht die in 1689, volkomen terecht, tot Kievits val na een hoogst vernederend vonnis ⁷⁰) leidden.

Nog erger was het dat Rotterdam kort na het rampjaar werd opgescheept met de baljuw Nievelt, die zich Van Zuylen van Nijvelt ging noemen, een man die in 1672 door de Fransen uit Lingen was verjaagd en toen overal om een ambt had gebedeld. Op 8 september 1672 schreef hij in een brief over iemand die had beloofd 'sijn uysterste devoir voor mij te willen aanwenden, dewijle de gehele regering van Holland openkomt, moet ik hoopen dat God de

Heere noch wel iets mij sal believen toe te leggen, het sij wat het is'. Nievelt vertelt dan dat hij zal nemen wat hij kan krijgen om van het reizen en trekken af te zijn. Hij wil met zijn vrouw komen 'op een plaatse daar wij in stilte onsen God mochten dienen' ⁷¹). Die plaats heeft hij na verloop van tijd gevonden: in 1676 is hij door sterke recommandatie baljuw van Rotterdam geworden. Hij kwam daar toen aan 'voorsien met een naekte vrouw en kinderen en in so droevigen equipagie, dat men bewogen is geworden aen den voorsz. Heer een mantel een rock met een paer schoenen te leenen'. Opdat zijn verflenste adel – zo schreef men, maar de man wàs helemaal niet van adel – niet langer verongelijkt zou zijn, hadden aanzienlijken zich toen het gezin aangetrokken en onder meer de kinderen bijvoeding gegeven omdat ze 'maer met half eeten genoeg in het school wierden gebracht'. De baljuw werd meteen ouderling, maar bleek al gauw van een bedenkelijk zedelijk leven. Zo werd hij eens bij provisie van het avondmaal geweerd nadat hij dronken in een strontbak was gevallen en onder groot geleide naar huis gebracht ⁷²).

Ik laat de details voor rekening van de pamfletschrijvers aan wie ik dit alles ontleende, maar dat de man verdacht snel verdacht rijk is geworden en dat hij zeer lang in de protectie van de Prins een vrijbrief vond voor hoogst ontoelaatbaar optreden – net als Kievit – is maar al te bekend ⁷³).

Is de oogst van wat ik aan het begin van mijn relaas partijidealisme heb durven noemen dan in 's levens praktijk volledig weggerot?

Nee, dat net niet. Er zijn toch ook regenten geweest, regenten met een orangistisch rampjaarverleden ⁷⁴), die zich in 1690 tegen de baljuw hebben durven keren. En onder hen vindt men zelfs een enkeling die het ondanks alles, al werd hij in de vroedschap nòg zo zeer met pek besmet, zó echt meende met die oorspronkelijk orangistische idealen van burgerinvloed, dat ik in de man, op de drempel van de achttiende eeuw, al een soort hele vroege patriot meen te mogen zien ⁷⁵). En dat vind ik dan, na al die rampen, toch wel een troost.

NOTEN

1) Voordracht, gehouden voor het Historisch Genootschap 'De Maze' op 15 april 1972.

2) D. J. Roorda, *Partij en Factie; de oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties*. Diss. Utrecht 1961.

3) Het negatieve oordeel van Van Leeuwen (M. van Leeuwen, *Het leven van Pieter de Groot*. Diss. Utrecht 1917) weegt me zwaarder dan de sympathie van Melles (J. Melles, *Ministers aan de Maas*. Rotterdam, 's-Gravenhage z.j., p. 113 vlg.).

4) *Notulen Hop en Vivien* (Ed. N. Japikse), *Werken H. G.* derde serie nr. 19, Amsterdam 1903, p. 115.

5) *Waaragtig Verhaal van de muiterij binnen de stad Rotterdam, 1785*, p. 133, 134.

6) Tiele 6063, *Missive uyt Rotterdam van den 30 juny 1672*.

7) *Waaragtig Verhaal, a.w.*, p. 141.

8) Tiele 6057, *Copie van een Brief uyt Rotterdam, 27 juni 1672*.

9) *Notulen Hop en Vivien, a.w.*, p. 123; brief van kapitein Van der Linden aan het stadsbestuur d.d. 15 juni 1672, *Ingekomen missiven, G.A.R.*

10) *Waaragtig Verhaal, a.w.*, p. 50 vlg.

11) *Waaragtig Verhaal, a.w.*, p. 20, 21.

12) *Waaragtig Verhaal, a.w.*, p. 102, 103; *Rotterdam in den loop der eeuwen, I*, p. 224.

13) *Notulen Hop en Vivien, a.w.*, p. 160.

14) D. J. Roorda, *a.w.*, p. 137, 142, 145, 146.

15) F. J. L. Krämer (Ed.) *Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort, Werken H. G.*, derde serie nr. 5, 's-Gravenhage 1894, p. 126, 327, 329.

16) *Res. St. v. Holl.*, 15 en 16 juli 1672, p. 742 en 752 vlg.; *Notulen Hop en Vivien, a.w.*, p. 217, 220.

17) (T. v. Domselaar) *Binnenlandtse Borgerlijke Beroerten...* Amsterdam 1676, p. 61; *Waaragtig Verhaal, a.w.*, p. 125, 126.

18) P. Geyl, *Oranje en Stuart*. Utrecht 1939, p. 497, 519.

19) *Knuttel 10466, d'Ontdeckte ambassade van de Groot...*; G. H. Kurtz, *Haarlem in het rampjaar 1672*. Haarlem 1946, p. 15.

20) *Waaragtig Verhaal, a.w.*, p. 154.

21) De Rotterdamse wetsverzetting werd afgedwongen op 22 augustus, de Hollandse wetsverzettingsresolutie is van de 27ste (*Res. St. v. Holl.* 27 aug. 1672).

22) *Knuttel 10572, Request van de Borgerije der Stadt Rotterdam...*

23) *Waaragtig Verhaal, a.w.*, p. 205-214 en 232-233.

24) Tiele 6979 *Extract uit de resolutiën van de Vroedtschap van Rotterdam, 15 Nov. 1672* (met commentaar).

25) *Waaragtig Verhaal, a.w.*, p. 186.

26) F. J. L. Krämer, *a.w.*, p. 93.

27) C. te Lintum, *De Merchant Adventurers in de Nederlanden*. 's-Gravenhage 1905.

28) *Knuttel 10629, De gronden en oorsaecken van de ellende der Nederlanden*, door Stephen Crisp.

29) H. T. Colenbrander (Ed.), *Bescheiden uit vreemde archieven om-*

trent de groote Nederlandsche Zeeoorlogen 1652-1676, R.G.P. kleine serie nr. 19, 's-Gravenhage 1919 (men zie b.v. p. XI); P. Fraser, *The intelligence of the Secretaries of State and their monopoly of licensed news 1660-1688*. Cambridge 1958.

30) *Waaragtig Verhaal*, a.w., p. 107, 108.

31) P. Geyl, a.w., p. 493, 494.

32) *Knuttel* 10601, *Hydra of Monsterdier*; *Knuttel* 10476, 't 'Samenspraeck wegens den Rotterdamschen Paus.

33) *Knuttel* 10431 *De vast gekuypte Loevesteynsche ton...*; *Knuttel* 10341, *Een Sociniaensche consultatie...*; *Knuttel* 10477, *Den Oranjen Kap geset op 't Hoofdt van den Rotterdamschen Paus ende sijn kardinalen*; *Knuttel* 10333, *Vriende Praetjen...*

34) *Knuttel* 10341, *Een Sociniaensche consultatie...*

35) *Waaragtig Verhaal*, a.w., p. XII.

36) D. Veegens, *Historische Studiën*. 's-Gravenhage 1884, II, p. 9.

37) *Knuttel* 10224, *Verscheyde Consideratiën*.

38) *Knuttel* 10230, 't *Onbevleekte Wit...*

39) *Knuttel* 10303, *Vervolgh op het Bootsmanpraetje...*

40) *Waaragtig Verhaal*, a.w., p. 57, 61.

41) *Waaragtig Verhaal*, a.w., p. 22.; *Knuttel* 10384, *Verhael van het voornaemste...*

42) *Knuttel* 10610, *Hollants Venesoen in Engelant gebacken...*

43) J. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, Amsterdam 1794, XIV, p. 222.

44) *Knuttel* 10473, *Eenvoudigh Schuyt-Praetje*.

45) J. H. W. Unger en W. Bezemer, *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam*, Rotterdam 1895, II, p. 637; *Dagverhael van de Meuyterij*, G.A.R. nr. 24.

46) *Knuttel* 10470, *Adhortatie ofte Vermaan*, geeft dit *Klaag liedt* als toegift.

47) *Knuttel* 10610, *Hollants Venesoen in Engelant gebacken*.

48) *Waaragtig Verhaal*, a.w., p. X, XII, XIII.

49) Z. W. Sneller, 'De stapel der Westfaalsche linnens te Rotterdam 1669-1672', *B.V.G.O.*, VII, II (1932), p. 179 vlg.

50) *Waaragtig Verhaal*, a.w., p. 55, 106.

51) *Knuttel* 10259, *Rommelzoo*; *Knuttel* 10367, *Bijsondere Speculatiën...*

52) *Knuttel* 10341, *Een Sociniaensche consultatie...*; *Knuttel* 10477, *Den Oranjen Kap geset op 't Hoofdt van den Rotterdamschen Paus ende sijn kardinalen*.

53) *Knuttel* 10473, *Eenvoudigh Schuyt-Praetje*.

54) *Knuttel* 10477, *Den Oranjen Kap geset op 't Hoofdt van den Rotterdamschen Paus ende sijn kardinalen*.

55) *Knuttel* 10477, *Den Oranjen Kap geset op 't Hoofdt van den Rotterdamschen Paus ende sijn kardinalen*.

56) *Knuttel* 10476, 't 'Samenspraeck wegens den Rotterdamschen Paus.

57) Veel regenten hadden huispersoneel uit Duitsland.

58) *Knuttel* 10341, *Een Sociniaensche consultatie...*

- 59) *Knuttel* 10341, *Een Sociniaensche consultatie...*
- 60) *Knuttel* 10384, *Verhael van 't Voornaemste...*
- 61) *Knuttel* 11637, *Ter uytvaart van de Heer en Mr. Johan Pesser* (1678).
- 62) *Knuttel* 11636a, *Uytvaart van den Kato dezer eeuw* (1678).
- 63) J. H. W. Unger en W. Bezemer, *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam*, Rotterdam 1895, II, p. 641.
- 64) *Knuttel* 10476, *t'Samenspraeck wegens den Rotterdamschen Paus*.
- 65) *Knuttel* 10477, *Den Oranjen Kap geset op 't Hoofdt van den Rotterdamschen Paus ende sijn kardinalen*.
- 66) C. te Lintum in *Rotterdam in den loop der eeuwen*, I, p. 237.
- 67) *Knuttel* 10477, *Den Oranjen Kap geset op 't Hoofdt van den Rotterdamschen Paus ende sijn kardinalen*.
- 68) *Waaragtig Verhaal*, a.w., p. 58-61.
- 69) Pamflet in *Koninklijke Bibliotheek*, nr. 766 D 27 (niet bij *Knuttel*).
- 70) *Knuttel* 13304, *Sententie...* (1689).
- 71) *Knuttel* 13306, *Copie van twee missiven* (1689).
- 72) *Knuttel* 13528, *Versameling van eenige stucken en bewijsen...*
- 73) G. Mees Azn., 'Het Rotterdamsche oproer van 1690', *Verh. Kon. Akad. v. Wet., Afd. Lett.* IV, 3, 1869.
- 74) Willem Bastiaensz. Schepers, Pieter de Mey en enige anderen.
- 75) Ik denk hier vooral aan de rol die Pieter de Mey, een echte tweeënzeventiger, speelde in de latere Rotterdamse twisten (R. Fruin, *Verspreide Geschriften* IX, p. 195-197; J. H. W. Unger, 'De correspondentie in de Rotterdamsche vroedschap', *Rotterdamsch Jaarboekje* 4, 1894; H. C. Hazewinkel, 'Een Rotterdams plan voor een democratische bestuursorganisatie aan het begin van de achttiende eeuw', *B. en M., H.G.*, 1934 p. 233 vlg.).